(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद.)

[2023] 3 एस. सी. आर. 820

अशोक गुलाबराव बोंडरे

विरुद्ध

विलास मधुकरराव देशमुख आणि इतर

(फौजदारी अपील क्र. 1931/2011)

एप्रिल 12,2023

[न्यायमूर्ती बी. आर. गवई आणि न्यायमूर्ती संजय करोल,]

दंड प्रक्रिया संहिता, 1973- कलम 195 - पुरावा दाखल करण्यापूर्वी कागदपत्राबाबत कथितपणे बनावट आणि खोटेपणा करण्यात आला, लागू असल्यास कलम 195 अंतर्गत अधिरोध व्हावा - अपीलात, असा निर्णय झाला : जेव्हा कलम 195 (1) (बी) (ii) मध्ये नमूद केलेला गुन्हा एखाद्या दस्तऐवजाच्या संदर्भात कोणत्याही न्यायालयासमोर कार्यवाहीदरम्यान पुरावा म्हणून सादर केल्यानंतर किंवा दाखल केल्यानंतर केला गेला असेल तर सदर कलम लागू होईल, म्हणजेच जेव्हा दस्तऐवज कायद्याच्या अभिरक्षेत असेल त्या काळात-अशा प्रकरणात, न्यायालयाला तक्रारदाराने केलेल्या तक्रारीच्या आधारेच गुन्ह्याची दखल घेण्याचा अधिकार असेल- पुनरीक्षण न्यायालय आणि उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपित निकाल आणि आदेश बाजूला ठेवण्यात आले - अपीलकर्त्याच्या तक्रारीवरून हे प्रकरण प्रथम वर्ग न्यायदंडाधिकारी यांच्या स्वतःच्या मुल्यांकनावर विचार करण्यासाठी त्यांच्याकडे परत पाठवले गेले.

इक्बाल सिंग मारवा आणि इतर विरुद्ध मीनाक्षी मारवा आणि इतर **(2005) 4 एस. सी. सी. 370: [2005] 2 एस. सी. आर. 708. - यात पाठपुरावा घेण्यात आला.**

सुरजित सिंग आणि इतर विरुद्ध बलबीर सिंग **(1996) 3 एस. सी. सी. 533: [1996] 3 एस. सी. आर. 70;** सच्चिदानंद सिंग आणि इतर विरुद्ध बिहार राज्य आणि इतर **(1998) 2 एस. सी. सी. 493: [1998] 1 एस. सी. आर. 492- साठी संदर्भ देण्यात आला.**

निर्णयविधी संदर्भ

[2005] 2 एस. सी. आर. 708 परिच्छेद 11 चा पाठपुरावा करण्यात आला.

[1996] 3 एस. सी. आर. 70 परिच्छेद 16 चा सं◌ंदर्भ घेण्यात आला.

[1998] 1 एस. सी. आर. 492 परिच्छेद 17 चा सं◌ंदर्भ घेण्यात आला.

फौजदारी अपील न्यायाधिकरणः फौजदारी अपील क्र. 1931/2011.

फौजदारी अपील क्रमांक 3121/2009 मध्ये मुंबई न्यायमंडळाचे उच्च न्यायालय खंडपीठ नागपूर यांनी दिनांक 18.02.2010 रोजी दिलेल्या निकाल आणि आदेशावरून.

अपीलकर्त्यांसाठी वकील - कुमारी अनघा एस. देसाई, सचिन पाटील, सत्यजित ए. देसाई, सिद्धार्थ गौतम, गजानन एन. तीर्थकर, अभिनव के. मुत्यालवार, युगांत ढिल्लन.

उत्तरवादींसाठी वकील - राहुल चिटनीस, श्वेता शेपाल, आदित्य कुमार, चंदर शेखर अशरी, आदित्य अनिरुद्ध पांडे, सिद्धार्थ धर्माधिकारी, भरत बागला, सौरव सिंग.

न्यायमूर्ती बी. आर. गवई यांच्याद्वारे न्यायालयाचा न्यायनिर्णय देण्यात आला.

1. हे अपील अतिशय संक्षिप्त पार्श्वभूमीवर उद्भवते.

2. अपीलकर्त्याने उत्तरवादींविरोधात तक्रार दाखल केली होती की उत्तरवादींनी भारतीय दंड संहिता, 1860 (थोडक्यात, आय. पी. सी.) च्या कलम 34 सह वाचन केलेल्या कलम 191,192, 196, 463, 464, 465, 467, 470 आणि 471 अंतर्गत दंडनीय गुन्हा केला आहे.

3. अपीलकर्त्याने केलेला मुख्य आरोप असा आहे की उत्तरवादी क्रमांक 2 - रामप्रसाद पंचेश्वर यांनी फौजदारी प्रकरण क्रमांक 19/2003 मधील जातमुचलका बंधपत्र आणि जमीनखत/ प्रतिभू बंधपत्र ही खोटी आणि बनावट कागदपत्रे तयार केली होती आणि उर्वरित उत्तरवादींनी कट रचला आणि उत्तरवादी क्रमांक 2 ला बनावट कागदपत्रे तयार करण्यासाठी सक्रियपणे मदत केली.

4. अपीलकर्त्याचे म्हणणे असे आहे की ती कागदपत्रे अखेरीस फौजदारी खटला क्रमांक 19/2003 मध्ये दाखल करण्यात आली होती, जो अपीलकर्त्याच्या विरोधात प्रथमवर्ग न्यायदंडाधिकारी, रामटेक (यापुढे 'जे. एम. एफ. सी.' म्हणून संदर्भित) यांच्यासमोर प्रलंबित होती.

5. प्रथमवर्ग न्यायदंडाधिकारी यांनी 6 नोव्हेंबर 2004 रोजी दिलेल्या आदेशानुसार तक्रार फेटाळली.त्यामुळे व्यथित होऊन पुनरीक्षण याचिका दाखल करण्यात आली.

6. विद्वान अतिरिक्त सत्र न्यायाधीश, नागपूर यांनी दिनांक 14 मार्च 2005 रोजी दिलेल्या आदेशानुसार अशी तक्रार संबंधित न्यायालयाच्या किंवा अन्य न्यायालयाच्या लेखी, तेही अधीनस्थ न्यायालयाच्या लेखी समर्थनाशिवाय दाखल करता येणार नाही असे म्हटले आहे.

7. तथापि, अतिरिक्त सत्र न्यायाधीशांना असे आढळले की पुनरीक्षण याचिकाकर्त्यांनी केलेले आरोप गंभीर स्वरूपाचे आहेत आणि म्हणूनच, निर्देश दिले की जर अपीलकर्त्याने फौजदारी प्रक्रिया संहिता, 1973 (थोडक्यात, "सी.आर.पी.सी".) च्या कलम 340 अंतर्गत कोणताही अर्ज दाखल केला असेल , तर विद्वान जे. एम. एफ. सी. योग्य प्राथमिक चौकशी करेल आणि त्यानंतर, "सी.आर.पी.सी" च्या कलम 340 अंतर्गत विचार केल्याप्रमाणे त्याचे निष्कर्ष नोंदवेल.

8. पुनरीक्षण न्यायालयाने दिलेल्या या आदेशाला अपीलकर्त्याने सी.आर.पी.सी च्या कलम 482 अंतर्गत दाखल केलेल्या अर्जामध्ये उच्च न्यायालयात आव्हान दिले. ते फेटाळले गेले.त्यामुळे ही याचिका दाखल झाली.

9. आम्ही अपीलकर्त्याची बाजू मांडणारे विद्वान वकील सचिन पाटील आणि उत्तरवादींची बाजू मांडणारे विद्वान वकील राहुल चिटनीस आणि आदित्य अनिरुद्ध पांडे यांचे म्हणणे ऐकले आहे.

10. श्री. सचिन पाटील यांनी सादर केले की कार्यवाही प्रलंबित असताना कथित बनावटगिरी करण्यात आलेली नव्हती.उत्तरवादींनी यापूर्वी बनावट कागदपत्रे तयार केली होती आणि अपीलकर्त्याविरुद्ध सुरू केलेल्या कार्यवाहीत त्यांचा वापर केला होता, हा अपीलकर्त्याचा युक्तिवाद आहे, असे सादर केले आहे.त्यामुळे, सी.आर.पी.सी च्या कलम 195 चा प्रतिबंध लागू होणार नाही, असे सादर केले जाते.

11. श्री. सचिन पाटील यांनी **इक्बाल सिंग मारवा आणि इतर वि. मीनाक्षी मारवा आणि इतर** 1[(2005) 4 एससीसी 370] या प्रकरणातील या न्यायालयाच्या घटनापीठाने दिलेल्या निकालावर भर दिला आहे.

12. श्री. सचिन पाटील पुढे सादर करतात की जरी घटनापीठाने दिलेला निकाल उच्च न्यायालयाच्या विद्वान एकल न्यायाधीशांसमोर उद्‌धृत केला गेला असला तरी त्यांनी त्याचा योग्य दृष्टीकोनातून विचार केलेला नाही.

13. श्री. राहुल चिटनीस, याउलट, सादर करतात की अपीलकर्त्याने पुनरीक्षण न्यायालयाने दिलेला आदेश आधीच स्वीकारला आहे आणि

सी.आर.पी.सी. च्या कलम 340 अंतर्गत विद्वान दंडाधिकाऱ्यांसमोर अर्ज दाखल केला आहे.ते पुढे सादर करतात की, सध्याच्या अपीलात देण्यात आलेल्या अंतरिम दिलास्यामुळे, सदर अर्ज पुढे जाऊ शकला नाही.ते सादर करतात की, सध्याच्या प्रकरणात समाविष्ट असलेला प्रश्न हा पूर्णपणे एक शैक्षणिक प्रश्न आहे ज्यामध्ये न्यायालयाने जाऊ नये.

14. श्री. आदित्य अनिरुद्ध पांडे, श्री. राहुल चिटनीस यांनी केलेल्या निवेदनाचे समर्थन करतात.

15. ज्या कागदपत्रांचा पुरावा म्हणून वापर करण्याचा प्रयत्न केला जात आहे, ते पुरावे दाखल करण्यापूर्वीच बनावटी आणि खोटी असल्याचा आरोप केला जातो, तेव्हा सी.आर.पी.सी. च्या कलम 195 अंतर्गत घातलेला अधिरोध लागू होईल का, हा संकुचित प्रश्न विचारात घेणे आवश्यक आहे.

16. या न्यायालयाने, **सुरजित सिंग आणि इतर विरुद्ध बलबीर सिंग** [2 (1996) 3 एससीसी 533] या प्रकरणात, असे मत मांडले होतेः

> "**10.** अशा प्रकारे हे स्पष्ट होईल की एखाद्या गुन्ह्याची दखल घेण्यासाठी, दस्तऐवज, बनावटीचा पाया, न्यायालयासमोर सादर केल्यास किंवा पुरावा दिल्यास, कलम 195 (1) (बी) (ii) अंतर्गत दखल घेण्यास प्रतिबंध होतो आणि न्यायालयाद्वारे किंवा त्याच्या वतीने संहितेच्या कलम 340 अंतर्गत विहित केलेल्या प्रक्रियेनुसार लेखी तक्रार दाखल केल्याशिवाय फौजदारी न्यायालयाला गुन्ह्याची दखल घेण्यास मनाई आहे. अशा प्रकारे न्यायप्रशासनाची शुद्धता राखणे आणि पक्षकारांना न्यायालयीन प्रक्रियेत पुढे जाण्यास भाग पाडल्याशिवाय किंवा धमकावल्याशिवाय काही कागदपत्रांच्या पुराव्यामध्ये पुरावे जोडण्याची परवानगी देणे हा उद्देश आहे. . कलम 195 चा प्रतिबंध त्याअंतर्गत समाविष्ट असलेल्या गुन्ह्याची दखल घेणे हा आहे."

17. त्यानंतर, या न्यायालयाने, **सचिदानंद सिंग आणि इतर विरुद्ध बिहार राज्य आणि इतर** [3 (1998) 2 एससीसी 493] या प्रकरणात, असे मत मांडलेः

> **"11.** संहितेच्या कलम 340 (1) मध्ये नमूद केलेल्या प्राथमिक चौकशीची व्याप्ती, न्यायालयात सादर केलेल्या दस्तऐवजाच्या संदर्भात न्यायप्रशासनावर परिणाम करणारा कोणताही गुन्हा करण्यात आला आहे की नाही किंवा त्या न्यायालयात कार्यवाहीत पुरावा म्हणून देण्यात आला आहे हे शोधणे आहे.दुसऱ्या शब्दांत, दस्तऐवज कायदेशीर संरक्षणात असताना हा गुन्हा घडलेला पाहिजे.
>
> **12.** एखाद्या दस्तऐवजाच्या बनावट रचनेचा समावेश असलेला कोणताही गुन्हा जर न्यायालयाच्या परिसराबाहेर केला गेला असेल आणि तो न्यायालयात सादर होण्याच्या खूप आधी केला गेला असेल, तर तो दस्तऐवज नंतर न्यायालयाच्या नोंदींपर्यंत पोहोचला म्हणून केवळ न्यायप्रशासनावर परिणाम करणारा गुन्हा मानला जाऊ शकतो, हा एक ओढूनताणून आणलेला विचार असेल.
>
> * * *
>
> **23.** वरील चर्चेचा तार्किक निष्कर्ष असा आहे की संहितेच्या कलम 195 (1) (बी) (ii) मध्ये समाविष्ट असलेली मर्यादा न्यायालयात दस्तऐवज सादर करण्यापूर्वी दस्तऐवजाची बनावटगिरी केल्या गेलेल्या प्रकरणाला लागू होत नाही."

18. सी.आर.पी.सी. च्या कलम 195 च्या व्याख्येच्या संदर्भात घेतलेली दोन परस्परविरोधी मते पाहून, हा प्रश्न **इक्बाल सिंग मारवा** (उपरोक्त) या प्रकरणात या न्यायालयाच्या घटनापीठाकडे पाठवण्यात आला.सदर निर्णयाच्या परिच्छेद 7 चा संदर्भ देणे सुसंगत असेल, जे खालीलप्रमाणे आहेः

> **"7.** साध्या वाचनात, कलम 195 चे उपकलम (1) चा खंड (ब) (ii) दोन अर्थ लावण्यास सक्षम आहे.एक संभाव्य अर्थ असा आहे की जेव्हा कलम 463 मध्ये वर्णन केलेला किंवा कलम 471, कलम 475 किंवा कलम 476 अंतर्गत दंडनीय गुन्हा एखाद्या दस्तऐवजाच्या संदर्भात केल्याचा जेव्हा आरोप केला जातो जो नंतर कोणत्याही न्यायालयात कार्यवाहीत पुरावा म्हणून सादर केला जातो किंवा दिला जातो, तेव्हा न्यायालयाकडून तक्रार करणे आवश्यक असते.दुसरा संभाव्य अर्थ असा आहे की जेव्हा एखादा दस्तऐवज कोणत्याही न्यायालयातील कार्यवाहीत सादर केला जातो किंवा पुरावा म्हणून दिला जातो आणि त्यानंतर त्याच्या संदर्भात वर नमूद केलेला गुन्हा केला जातो, तेव्हा न्यायालयाकडून तक्रार करणे आवश्यक असते.या व्याख्येवर, जर कलमामध्ये वर्णन केल्यानुसार केलेला गुन्हा न्यायालयात दस्तऐवज सादर करण्यापूर्वी किंवा पुरावा देण्यापूर्वी केला गेला असेल, तर न्यायालयाकडून कोणत्याही तक्रारीची आवश्यकता भासणार नाही आणि खाजगी तक्रार समर्थनीय असेल.कायद्याची योजना आणि साध्य करण्याचा उद्देश लक्षात

घेऊन दोनपैकी कोणता अर्थ स्वीकारला जावा या प्रश्नावर विचार करणे आवश्यक आहे ."

19. उपरोक्त निरीक्षण केल्यानंतर आणि सी.आर.पी.सी. च्या कलम 195 अंतर्गत संपूर्ण योजना विचार केल्यानंतर, त्याचप्रमाणे सी.आर.पी.सी. च्या कलम 340 अंतर्गत, या न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवलेः

"33. वरील चर्चा लक्षात घेता, आमचे असे मत आहे की सच्चिदानंद सिंग यातील निर्णय योग्य आहे आणि त्यात केलेले अवलोकन योग्य आहे.कलम 195 (1) (बी) (ii) सी.आर.पी.सी. केवळ तेव्हाच लागू केले जाईल जेव्हा सदर तरतुदीत नमूद केलेले गुन्हे एखाद्या दस्तऐवजाच्या संदर्भात ते कोणत्याही न्यायालयात कार्यवाहीत सादर केल्यानंतर किंवा पुरावा म्हणून दिल्यानंतर म्हणजेच दस्तऐवज संरक्षणात असताना केले गेले असतील.

34. सध्याच्या प्रकरणात, नंतर न्यायालयात इच्छापत्र सादर करण्यात आले आहे.कलम 195 (1) (बी) (2) मध्ये नमूद केलेला कोणताही गुन्हा जिल्हा न्यायाधीशांच्या न्यायालयात सादर केल्यानंतर किंवा दाखल केल्यानंतर सदर इच्छापत्राच्या संदर्भात केला गेला असा कोणाचाही दावा नाही. त्यामुळे कलम 195 (1) (बी) (ii) सी.आर.पी.सी. द्वारे तयार केलेली बंदी लागू होणार नाही आणि उत्तरवादींनी दाखल केलेल्या तक्रारीच्या आधारे गुन्ह्याची दखल घेण्याच्या न्यायालयाच्या अधिकारावर कोणतीही बंदी नाही.विद्वान अतिरिक्त सत्र न्यायाधीश आणि उच्च न्यायालयाने केलेले अवलोकन पूर्णपणे योग्य आहे आणि त्यात कोणत्याही प्रकारचा हस्तक्षेप करण्याची गरज नाही."

20. अशा प्रकारे हे स्पष्टपणे दिसून येते की, या न्यायालयाने असमान अटींवर असे मत मांडले आहे की, सच्चिदानंद सिंग (उपरोक्त) या प्रकरणात, कलम 195 (1) (बी) (ii) हे कोणत्याही न्यायालयासमोर कार्यवाहीदरम्यान, म्हणजे दस्तऐवज कोठडीत असताना, पुरावा म्हणून सादर केल्यानंतर किंवा दाखल केल्यानंतर, जेव्हा सदर तरतुदीत नमूद केलेला गुन्हा दस्तऐवजाच्या संदर्भात केला गेला असेल, तेव्हाच ते लागू केले जाईल.न्यायालयाने स्पष्टपणे असे म्हटले आहे की, न्यायालयात सादर करण्यापूर्वी बनावटी असल्याचा आरोप असलेल्या इच्छापत्रासाठी, कलम 195 (1) (बी) (ii) ने तयार केलेला अधिरोध लागू होणार नाही.

21. असे म्हटले गेले आहे की अशा प्रकरणात, तक्रारदाराने केलेल्या तक्रारीच्या आधारेच न्यायालयाला गुन्ह्याची दखल घेण्याचा अधिकार असेल.

22. या प्रकरणाच्या त्या अवलोकनातून, आम्हाला असे आढळले आहे की पुनरीक्षण न्यायालय तसेच उच्च न्यायालयाने केलेले अवलोकन टिकण्यायोग्य नाही.

23. पुनरीक्षण न्यायालय तसेच उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह न्यायनिर्णय आणि आदेश रद्द केला जात आहे आणि बाजूला ठेवला जात आहे.

24. अपीलकर्त्याच्या तक्रारीवर त्याच्या स्वतःच्या गुणवत्तेनुसार विचार करण्यासाठी हे प्रकरण विद्वान प्रथमवर्ग न्यायदंडाधिकारी, रामटेक यांच्याकडे त्वरित परत पाठवले गेले आहे.

25. जवळजवळ एका दशकापासून खटला प्रलंबित आहे हे लक्षात घेऊन, आम्ही विद्वान प्रथमवर्ग न्यायदंडाधिकारी यांना विनंती करतो की,

अपीलकर्त्याच्या तक्रारीवर गुणवत्तेनुसार शक्य तितक्या लवकर आणि कोणत्याही परिस्थितीत आजपासून एका वर्षाच्या कालावधीत निर्णय घेतला जावा.

26. आम्ही पुढे हे स्पष्ट करतो की आम्ही गुणवत्तेवर कोणतेही मत व्यक्त केले आहे असे कदाचित समजले जाणार नाही आणि येथे निरीक्षण केलेल्या कोणत्याही गोष्टीचा या प्रकरणाच्या गुणवत्तेवर परिणाम होत नाही असा अर्थ लावला जाऊ नये.

27. अपील वरील अटींमध्ये निकाली काढले जात आहे.

28. प्रलंबित असलेले अर्ज (असल्यास) निकाली काढले जातील.

याचिका निकाली काढण्यात आली.

X-X-X-X

अस्वीकरण

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

X-X-X-X